



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Meer voorzorg bij DNA-onderzoek

M'charek, A.; Toom, V.

Publication date

2011

Document Version

Submitted manuscript

Published in

Het Tijdschrift voor de Politie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

M'charek, A., & Toom, V. (2011). Meer voorzorg bij DNA-onderzoek. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 73(8), 30-34.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Dit artikel is in licht aangepaste vorm gepubliceerd als: M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." Tijdschrift voor de politie 73(8): 30-33.

Dr Amade M'charek

Universiteit van Amsterdam

Dr Victor Toom

Northumbria University Centre for Forensic Science

Newcastle upon Tyne, Engeland

DNA-onderzoek gericht op het genereren van een verdachte vraagt om meer voorzorg¹

Introductie

Binnen de forensische praktijk staat het DNA-onderzoek al jaren lang op eenzame hoogte. En met goede redenen. Want het heeft zich, mede als gevolg van de goede regulering, bewezen als een effectieve en betrouwbare identificatiemiddel. Maar de tijd dat deze technologie uitsluitend gebruikt werd als identificatie- en bewijsmiddel ligt achter ons. Forensisch DNA-onderzoek wordt vandaag de dag steeds vaker ingezet als opsporingsinstrument. Het wordt steeds vaker gebruikt om een poel van mogelijke verdachten te genereren. Omdat het hierbij niet gaat om een simpele routine toepassing is meer voorzorg op zijn plaats.

DNA-Wetgeving: Een korte geschiedenis

Nederland bekleedt internationaal een uitzonderlijke positie omdat het het eerste land ter wereld was waar het DNA-bewijs bij wet geregeld werd.² In september 1994 trad

¹ Een korte versie van deze bijdrage is eerder (juli 2011) op de website van *Het Tijdschrift voor de Politie* verschenen (<http://www.websitevoordepolitie.nl/>).

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." *Tijdschrift voor de politie* 73(8): 30-33.

de 'Wet DNA-onderzoeken in straf zaken' in werking. Daarmee werd het mogelijk om een persoon die verdacht werd van een zwaar misdrijf, waar een straf van acht jaar of meer voor geëist kon worden, te dwingen om mee te werken aan een DNA-onderzoek. In deze wetgeving werd vooral veel aandacht besteed aan de rechten van de verdachte. Toentertijd was het afnemen van bloed de standaard bij het opstellen van een DNA-profiel. Het tegen de wil afnemen van bloed werd als een uitermate zwaar middel gezien, in het bijzonder een aantasting van de lichamelijke integriteit, en reden om de rechten van verdachte extra te waarborgen. In deze wetgeving speelde de rechter-commissaris, in zijn rol van onderzoeksrechter, een centrale rol. Hij of zij gaf opdracht tot het onderzoek, wees de DNA-getuige-deskundige aan en hield het proces van het onderzoek in de gaten.³

Door buitengewoon snelle technologische ontwikkelingen enerzijds, en deze obstakels die de wetgever had opgeworpen anderzijds, liep de Nederlandse forensische praktijk al snel hopeloos achter bij landen als Groot-Brittannië en Duitsland. Inmiddels werd het technisch mogelijk om grote DNA-databanken aan te leggen en snel te doorzoeken, er kwamen steeds meer genetische merkers beschikbaar, DNA-profielen konden met nieuwe laboratoriumtechnieken steeds sneller opgesteld worden, en het werd mogelijk om op basis van een veel kleiner biologisch spoor een kwalitatief goed DNA-profiel op te stellen. Dit laatste betekende concreet dat je het DNA-onderzoek ook in zogenoemde 'high volume crime' kon inzetten. Bij dergelijke misdrijven worden in de regel slechts minieme biologische sporen gevonden (een sigarettenpeuk, wat huidschilfers of wat speeksel op een glas of een blikje fris). Gegeven deze ontwikkelingen en het succes van het DNA-bewijs nationaal en internationaal, werd de druk op de wetgever om de wet van 1994 te verruimen steeds groter. In 2001 was het zover en werd het mogelijk om een DNA-databank aan te leggen en om DNA-onderzoek te vorderen bij misdrijven waar vier jaar of meer voor geëist kon worden (zoals inbraak, autodiefstal en bepaalde vormen

² Nederland is ook uitzonderlijk door de *hoeveelheid* wetten die ze heeft doorgevoerd om diverse toepassingen en onderdelen van het DNA-onderzoek te regelen. Zie voor een overzicht en een bespreking van de verschillende wetgevingen, A. M'charek (2008) "Silent witness, articulate collectives: DNA evidence and the inference of visible traits", *Bioethics* 22:519-528 en V. Toom (2011) *Dragers van Waarheid. Twintig Jaar Forensisch DNA-onderzoek in Nederland*. Kluwer: Deventer.

³ De wetgever is niet over een nacht ijs gegaan, maar had een commissie, de Commissie Moons aan het werk gezet om de mogelijkheid voor een DNA wetgeving te onderzoeken; zie Commissie Moons (1991) *Het DNA-onderzoek in Strafzaken. Rapport van de Commissie Herijking Wetboek van Strafvordering*. Arnhem: Gouda Quint.

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." Tijdschrift voor de politie 73(8): 30-33.

van mishandeling). Bovendien werd de centrale rol van de rechter commissaris genivelleerd. Zowel het bevel voor DNA-onderzoek als ook de bijbehorende toezicht over het proces werd aan de officier van justitie overgedragen. Deze stap is opmerkelijk, maar het is nog opmerkelijker dat deze aanzienlijk verandering geen debat heeft gegenereerd. Het lijkt gemotiveerd te zijn door het idee dat het DNA-bewijs niet alleen een volwassen technologie was geworden, maar vooral ook een *routine technologie* waar de toezicht van de onderzoeksrechter niet meer noodzakelijk is.

Hoewel het opstellen van een DNA-profiel een routinehandeling is geworden heeft het DNA-onderzoek zich in de afgelopen tien jaar sterk ontwikkeld. Vandaag de dag wordt het niet alleen toegepast als identificatie- en bewijsmiddel, maar in toenemende mate als *opsporingsmiddel*. Deze toepassing is bedoeld om de identiteit van de onbekende verdachte te achterhalen. Het is erop gericht een verdachte te genereren. Op dagelijkse basis worden DNA-sporen van een onbekende verdachte vergeleken met de databank in de hoop op een match. Maar er zijn andere niet-routinematige en complexere technieken om een verdachte te genereren, zoals onderzoek naar uiterlijk waarneembare persoonskenmerken en het DNA-verwantschapsonderzoek. We bespreken in het navolgende deze technieken en beargumenteren dat deze complexe technieken niet om een kleinere maar om een grotere rol van de rechter-commissaris vragen.

Het DNA-verwantschapsonderzoek

Momenteel overweegt de Eerste Kamer een wetsvoorstel dat de mogelijkheden om verdachten te genereren nog verder moet uitbreiden. Het wetsvoorstel behandelt het zogenoemde DNA-verwantschapsonderzoek en het vaststellen van de oogkleur als deel van de Wet uiterlijk waarneembare persoonskenmerken.

Het DNA-verwantschapsonderzoek, of 'familial searching', is gebaseerd op het biologisch gegevens dat verwante individuen genetisch meer op elkaar lijken dan niet verwante individuen. Als een DNA-profiel van een bekende persoon (Piet) veel gelijkenis vertoont met een DNA-spoor, maar niet volledig overeenkomt, dan kan het zijn dat een familielid van Piet de donor is van het spoor. Als het wetsvoorstel wordt aangenomen, kan de politie in de toekomst in dergelijke gevallen overgaan tot het DNA-verwantschapsonderzoek. Dat betekent dat de broer of vader van Piet als verdachte bestempeld kan worden en voor verder DNA-onderzoek benaderd mag

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." *Tijdschrift voor de politie* 73(8): 30-33.

worden. In een ander geval kan het straks ook voorkomen dat Piet niet wil meewerken aan een onderzoek en door gebrek aan bewijs niet gedwongen kan worden om DNA af te staan. De officier van justitie kan dan een familielid (een broer) van Piet benaderen voor DNA-onderzoek. Wanneer het profiel van de broer en het spoor niet matchen maar wel voldoende overeenkomen, kan Piet als verdachte aangewezen worden en dus verplicht worden tot het afstaan van DNA.

Het verwantschapsonderzoek werd voor het eerst in 2001 in Groot-Brittannië gebruikt. Het heeft in de afgelopen jaren bijgedragen aan het oplossen van een aantal zware misdrijven.⁴ Dit succes is onlosmakelijk verbonden met de nationale DNA-databank van Engeland en Wales (NDNAD). Vergeleken met de Nederlands DNA-databank, die ongeveer 110.000 profielen van bekende personen bevat, telt de NDNAD vijf miljoen DNA-profielen.⁵ Maar wat als zegen geldt is tegelijkertijd ook een vloek. Want naarmate de DNA-databank groeit en dus bruikbaar wordt, groeien ook de niet-wenselijke neveneffecten ervan. Waarschijnlijk is de meest cruciale toepassing van het DNA-verwantschapsonderzoek het doorzoeken van de DNA-databank naar zogenoemde 'near matches', 'bijna-matches'. Deze 'bijna-matches' brengen de familieleden van een bekende veroordeelde in beeld om ze vervolgens te onderwerpen aan een DNA-onderzoek. Op deze wijze worden leden van een familie met behulp van genetische technieken tot een verdachte groep gemaakt – een verdachte familie!

Maar bij een zoekopdracht via de databank zullen vaak meerdere bekende veroordeelden een 'bijna-match' geven. Daardoor zullen meerdere verschillende families in beeld komen. Dit heeft te maken met het feit dat er altijd toevallige genetische overeenkomsten tussen niet-verwante individuen bestaan. Als gevolg van die toevallige genetische gelijkheid is de kans dat een (onterechte) verwantschap tussen onverwante individuen wordt vastgesteld niet denkbeeldig. Naarmate de DNA-databank verder groeit, wordt die kans groter. Bovendien bevatten de meeste DNA-databanken, in het bijzonder de Britse NDNAD en de Amerikaanse CODIS-databank, een proportioneel groter aantal personen uit etnische minderheden. Dit betekent dat

⁴ Zie: FSS (2005) *Annual Report and Accounts 2004-05*, Birmingham: Forensic Science Service. Het is lastig om goede recente cijfers over de Engelse succespercentages te vinden en om de omschrijvingen als 'bruikbare aanwijzingen' te duiden; zie bijvoorbeeld, Nuffield Council On Bioethics (2007) *The Forensic Use of Bioinformation: Ethical issues*, London: Nuffield Council on Bioethics

⁵ Nederlands Forensisch Instituut (2010) *Jaarverslag 2010*, NFI: Den Haag.

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." *Tijdschrift voor de politie* 73(8): 30-33.

families met een etnische achtergrond proportioneel vaker als een 'verdachte familie' aangemerkt zullen worden.⁶

Een ander neveneffect is dat de hoeveelheid informatie (de 'verdachte families) voor de opsporingsambtenaar te groot wordt om er effectief gebruik van te maken. In de Britse situatie wordt de grote groep 'verdachte families' hanteerbaarder gemaakt door uit te gaan van de logica dat sommige families criminelier zijn dan andere en dat families die een neiging hebben om misdaden te begaan ook de neiging hebben om in dezelfde regio te wonen.⁷ Het valt nog te bezien of deze logica voor de Nederlandse situatie opgaat of wenselijk is, maar duidelijk is dat wanneer alle *leads* gevolgd zouden worden het proces van het opsporingsonderzoek niet versneld maar zelfs vertraagd dreigt te worden. Met andere woorden, de kwaliteit van de informatie die uit het laboratorium komt is afhankelijk van andere rechercheer technieken en intelligente strategieën.

De Wet uiterlijk waarneembare persoonskenmerken

DNA-verwantschapsonderzoek is niet de enige manier om iemand tot deel van een verdachte groep te maken. Want het DNA van niet-verwante personen die uit dezelfde geografische regio komen kan meer op elkaar lijken dan dat van personen die uit verschillende delen van de wereld komen. Ook deze kennis kan worden gebruikt voor opsporingsdoeleinden. Zo is het sinds 2003 mogelijk om de uiterlijk waarneembare persoonskenmerken van de onbekende verdachte op basis van het DNA-spoor te achterhalen. Omdat de technologie nog in de kinderschoenen staat kan het opsporingsonderzoek van de politie zich tot nu slechts richten op de persoonskenmerken geslacht en 'ras'. Ras is daarbij gedefinieerd als de genealogische (geografische) afstamming van de potentiële verdachte. Het wetsvoorstel dat momenteel in de Eerste Kamer wordt besproken beoogt de oogkleur van de onbekende verdachte aan deze twee kenmerken toe te voegen.

Deze technologie kwam in beeld in de zaak Marianne Vaatstra. Daar heeft onderzoek naar het mannelijk Y-chromosoom (YDNA-profiel) ertoe bijgedragen

⁶ Zie Jeffrey Rosen (2009) "Genetic Surveillance for all?", *Slate* 17 March. Online at: <<http://www.slate.com/id/2213958>>.

⁷ Dr Colin Dark, Major Crime Consultant van de Britse Forensic Science Service in een interview met de *Independent*, H. Williams (2010) 'Under the Microscope: How does familial DNA searching help solve crime?', *Independent.co.uk* (16 juli). Opvallend is dat hier gesproken wordt, niet van criminele individuen, maar criminele families.

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." Tijdschrift voor de politie 73(8): 30-33.

dat de allochtone bevolking (bewoners van een asielzoekerscentrum) die voor het misdrijf verantwoordelijk werd geacht, werd ontlast van die beschuldiging.⁸ De resultaten van dat DNA-onderzoek suggereerden dat de verdachte niet uit het Midden Oosten maar hoogst waarschijnlijk uit Noord-West Europa afkomstig was, vermoedelijk Nederland. Hoewel het DNA-onderzoek er aan bijgedragen heeft dat de allochtone bevolking werd ontlast en gedestigmatiseerd, heeft het geen bruikbare aanwijzingen opgeleverd voor het vervolg van het opsporingsonderzoek. De reden hiervoor is dat de groep mannen van Noord-West Europese afkomst eenvoudig weg te groot is om op door te rechercheren. Met andere woorden de bruikbaarheid voor opsporingsonderzoek neemt met toe wanneer het YDNA-profiel zou suggereren dat de onbekende verdachte gezocht moet worden onder mannen afkomstig uit een geografische regio waartoe bepaalde etnische groeperingen gerekend worden, bijvoorbeeld Noord Afrika. Om tot een daderprofiel te komen zal deze uitkomst gekoppeld worden aan andere informatie met betrekking tot de feiten en omstandigheden van het misdrijf (er is veel geweld gebruikt, het slachtoffer is een vrouw) en aan informatie over lokale demografie (er wonen veel Marokkanen in de buurt van het plaats delict). Een dergelijk profiel kan richting geven aan het opsporingsonderzoek. Een voorbeeld daarvan hebben we gezien in de zaak Milica van Doorn, waarbij zeventig mannen van Turkse afkomst gevraagd werd om aan DNA-onderzoek deel te nemen. Ze konden allen als verdachte worden uitgesloten. Dit voorbeeld maakt tevens duidelijk dat met behulp van forensisch-genetische kennis over uiterlijk waarneembare persoonskenmerken, in combinatie met andere rechercheertechnieken, niet een individuele verdachte maar een 'verdachte populatie' geproduceerd wordt.

Alhoewel beide hier besproken genetische technieken substantieel *kunnen* bijdragen aan opsporingsonderzoek, stelt het wetsvoorstel de rechtsstaat tegelijkertijd voor een uitdaging. In het *Nederland Juristenblad* hebben wij eerder betoogd dat deze vormen van opsporing op gespannen voet staan met de lichamelijke integriteit, privacy, onschuldpresumptie, de bewijslast, het verschoningsprincipe, het

⁸ Voor beschrijvingen van deze zaak, zie M'charek 2008; Toom 2011.

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." *Tijdschrift voor de politie* 73(8): 30-33.

opsporingsdoel, en de proportionaliteit.⁹ Ook hebben we gewezen op de mogelijk stigmatiserende en discriminerende gevolgen van onderzoek naar uiterlijk waarneembare persoonskenmerken omdat een etnische groep tot een 'verdachte populatie' wordt gemaakt. Juist omdat deze technologie niet individualiseert, maar clustert en omdat het dat doet op basis van etnische kenmerken is het gevaar van discriminatie en stigmatisering niet onrealistisch. Dat risico wordt versterkt doordat genuanceerde en wetenschappelijk onderbouwde uitspraken als "dit DNA-profiel komt vaker voor in Turkije en Noord-Afrika", in de opsporingspraktijk vertaald worden naar categorische uitspraken als "de dader *is* een Turk", zoals recent nog in de Zaanse zaak 'Milica van Doorn'.

Rechter Commissaris is niet een bureaucratische laag maar democratisch vangnet.

Het DNA-onderzoek heeft een revolutie teweeggebracht in het forensisch- en opsporingsonderzoek. Naast de overtuigingskracht en betrouwbaarheid van deze technologie, is de tijdswinst die gemaakt kan worden in het opsporingsonderzoek een belangrijk voordeel. Maar er is een gevaar dat deze technologie andere opsporingstechnieken verdringt.¹⁰ DNA-onderzoek naar uiterlijk waarneembare kenmerken en het verwantschapsonderzoek zijn complexe technologieën die belang hebben bij interdisciplinaire rechercheerstrategieën. Zo kan een daderprofiel als de verdachte is hoogstwaarschijnlijk van Noord Afrikaanse (lees Marokkaanse) afkomst te snel een focus brengen in het opsporingsonderzoek, door op zoek te gaan naar een Marokkaan, en leiden tot een tunnelvisie. Het gevaar van een tunnelvisie is sterker omdat de suggestie wordt gewekt dat rechercheer richting niet ter discussie staat, omdat ze gestoeld is op wetenschappelijke uitspraken.

Tijdens de behandeling van het bovengenoemde wetsvoorstel in de Tweede Kamer werd de discussie over wie er voor dit onderzoek verantwoordelijk zou moeten zijn – de rechter-commissaris of de officier van justitie? – voornamelijk in technische termen gevoerd. Het is een goede zaak dat steeds meer officieren van justitie diepgaande kennis hebben van de technologie, maar de weging die bij deze zware middelen gemaakt moet worden, gaat niet alleen over de betrouwbaarheid van de

⁹ A. M'charek & V. Toom. (2011) 'Van Individuele Verdachte Naar Verdachte Families en Populaties: Het Wegenvan Nieuwe Forensische DNA-Technieken', *Nederlands Juristenblad* 86: 142-148.

¹⁰ Over de waarde van een interdisciplinaire benadering en van klassieke rechercheer technieken en strategieën, zie A.B. Hogenboom (2011) 'Onderzoek te Weinig Ingebed in Opsporingspraktijk', in *Tijdschrift voor de Politie*, 7(11): 24-28.

M'charek, A. and V. Toom (2011). "Meer voorzorg bij DNA-onderzoek." *Tijdschrift voor de politie* 73(8): 30-33.

technologie. Deze middelen zijn zwaar omdat ze de rechten van grote groepen mensen, die via de technologie aan elkaar verbonden worden, op het spel kunnen zetten. De afweging van de inzet ervan is daarom niet louter een kwestie van "know-how", maar ook van "know-when". De rechter-commissaris is bij uitstek geschikt om die afweging te maken.

Zoals we boven aangaven is met de wetsherziening van 2001 de rol van de rechter-commissaris aanzienlijk verkleind. De rechter-commissaris werd als een onnodige bureaucratische laag beschouwd, die gegeven het oncontroverciële karakter van het onderzoek en de sterk routine matige aanpak beter overgeslagen kon worden. Het is begrijpelijk dat voor meer routinematige toepassingen van het DNA-onderzoek de toezichthoudende rol van de rechter-commissaris overbodig is. Maar voor de nieuwe toepassingen die wij hier bespreken is de rechter-commissaris niet zo zeer een bureaucratische laag maar een democratische vangnet. Het is daarom terecht dat een aantal Kamerleden heeft bedongen dat de rechter-commissaris bij het DNA-verwantschapsonderzoek, in het bijzonder het grootschalig DNA-onderzoek, betrokken moet zijn. Maar het is vreemd dat ze dat niet hebben gedaan voor onderzoek naar uiterlijk waarneembare kenmerken. De suggestie wordt gewekt dat de democratische rechten van families beter gewaarborgd dienen te worden dan die van etnische groepen. Gegeven het explosieve karakter van de combinatie van criminaliteit, etniciteit en DNA zou het voor de hand moeten liggen dat onderzoek naar de uiterlijk waarneembare persoonskenmerken onder de verantwoordelijkheid van de rechter-commissaris uitgevoerd wordt.

Voor meer informatie, zie:

Amade M'charek. 2005. "Populatie in het forensisch DNA onderzoek: van probleem naar mogelijkheid?" in Braeckman, J., Reuver, B. d. and Vervisch, T. (eds.), *Ethiek, van DNA tot 9/11*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Victor Toom. 2011. *Dragers van waarheid. Twintig jaar forensisch DNA-onderzoek in Nederland*. Deventer: Kluwer.

Victor Toom en Amade M'charek. 2011. "Van individuele verdenking naar verdachte families en populaties: het wegen van nieuwe forensische DNA-technieken." *Nederlands Juristenblad* 86: 142-148.